

Sofuzâde Mehmet Tevfik Efendi'nin *Hulviyyât* Adlı Divanının Dîbâcesinde Şiire Dair Görüşleri
- Sofuzâde Mehmet Tevfik Efendi's Views on Poetry
in the Preface to His Diwan Named *Hulviyyât* -

Dilek YILMAZ*

Atıf/Citation: YILMAZ, Dilek. "Sofuzâde Mehmet Tevfik Efendi'nin *Hulviyyât* Adlı Divanının Dîbâcesinde Şiire Dair Görüşleri [*Sofuzâde Mehmet Tevfik Efendi's Views on Poetry in the Preface to His Diwan Named Hulviyyât*]" . *Düzce Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* [*Journal of Düzce University Faculty of Theology*] 6/2 (Güz 2022): 227-238.

Öz

Bir şairin poetikasına dair görüşlerinin bulunabileceği kaynaklardan birisi şüphesiz divanıdır. Kastamonulu Sofuzâde Mehmet Tevfik Efendi (1874-1960), divanı *Hulviyyât*'ın dîbâcesinde, şiiri üzerinde tedebbür etmiş ve bunun sonucunda düşüncelerini okuyucusu ile paylaşan bir şair profili ile karşımıza çıkmaktadır. Dîbâcede Sofuzâde, şiirde mazmunların önemine, aruzun Kur'ân-ı Kerîm ile kaybolmayacak bir şekle büründüğüne, vezin ve kafiye'nin hem kalp hem de kâinatın ritmi ile nasıl uyum içerisinde olduğuna değinir. Şiirin manevî unsurlardan oluşması gerektiğine ve iyiyi kötüden, doğruyu yanlıştan ayırt etmek için Kur'ân'ın ışığına ihtiyaç duyulduğuna işaret eder. Maddî hissiyatla yazılmış, ilimden, irfandan uzak şiiri her ne kadar parlak renklerle bezeli olsa da aslında cansız olan yağlı boya tabloları benzetmesi dikkatleri çeken bir husustur. Edebiyatı genel hatları ile Doğu ve Batı edebiyatı olarak iki kısma ayıran şair, Doğu edebiyatını şekillendiren ana unsur olarak İslâm'ı, Batı edebiyatını var eden temel değer olarak da Hıristiyanlığı kabul etmektedir. Mehmet Tevfik Efendi'ye göre İslâm'ın gelişi ile aydınlığa kavuşan pek çok konuda Batı'dan gelebilecek herhangi bir unsura ihtiyaç yoktur. Şiirin, lisanın akli zorlayan bir faaliyeti oluşu; fazilet, kemâl, vecd ve hal gibi dinî, ilmî, irfânî, ahlakî unsurlardan doğması gerektiği ancak böyle şiirin akıl ve ruh üzerinde dönüştürücü etkiye sahip olduğu *Hulviyyât*'ın dîbâcesinde dillendirilen görüşlerdendir.

Anahtar Kelimeler: Türk İslam Edebiyatı, Sofuzâde Mehmet Tevfik, *Hulviyyât*, Dîbâce, Poetika.

Abstract

Divan of a poet is undoubtedly one of the sources where his/her views on his/her poetics can be found. Sofuzâde Mehmet Tevfik Efendi (Kastamonu, 1874-1960) appears with the profile of a poet who pondered over his poems and sharing his thoughts about them, in the preface of his diwan *Hulviyyât*. Here, Sofuzâde mentions the importance of mazmuns in poetry, how prosody took on an eternal form with the Qur'an, how rhythm and rhyme are in harmony with the rhythm of both the heart and the universe. He points out, poetry should consist of spiritual elements and the light of the Qur'an is needed to distinguish good from bad, right from wrong. It is noteworthy, the poem which is written with material feelings, far from science and wisdom was resembled oil paintings that are

* Dr, Türk İslam Edebiyatı [Dr, Turkish Islamic Literature], e-posta: d.mlh.yilmaz@gmail.com, ORCID: 0000-0002-1677-7274.

actually lifeless even though they are adorned with bright colors. The poet who divides literature into two parts as Eastern and Western in general terms, accepts Islam as the main element shaping Eastern literature and for Western literature Christianity. According to him, no need for any element that can be accept from the West, everything came to light with the advent of Islam. The fact that poetry is an activity of the language that compels the mind is one of the views expressed in *Hulviyyât*'s *dhibâce*. However, it has been stated that the aforementioned kind poem should be stemmed from religious, scientific, wise and moral elements such as virtue, perfection, ecstasy and state, so that it can have a transformative effect on the mind and soul.

Keywords: Turkish Islamic Literature, Sofuzade Mehmet Tevfik, *Hulviyyat*, Preface, Poetics.

Giriş

Şairin kaleminden çıkan şiirin ya da farklı mecralarda dile getirdiklerinin poetikasına dair bilgiler içerdiği bilinen bir gerçektir. Özellikle şiirimizin Batı tarzı şiire yönelişi ile başlayan ve Tanzimat'tan itibaren ivmelenecek günümüze kadar gelen süreçte şairlerin, şiirlerine yansıyan bir tavır, tarzı, tutumu veya duruşu yanında müstakil olmasa bile bir "poetika" meydana getirmeleri onların şairlik gücü ve yeteneği ile doğrudan ilintili olarak kabul edilmektedir.

Kastamonulu Sofuzâde Mehmet Tevfik Efendi (Osmanlı'nın son devrinde dünyaya gelen, devletin, milletin ve sanatın geçirmiş olduğu sarsıcı değişimlere yakından tanıklık etmiş; Cumhuriyet'in teşekkülüne; bir devletin topyekün yeniden inşasına şahitlik etmiştir. Sofuzâde şiir anlayışına, şairliğe ve genel anlamda sanata dair düşüncelerini 1911 yılında Kastamonu'da basılan divanı *Hulviyyât*'in¹ önsözünde, mensur bir biçimde dile getirmektedir. Bu makalede, Mehmet Tevfik Efendi'nin *Hulviyyât*'in *dibâcesinde* belirttiği görüşlerinde, "Şiir nasıl olmalıdır?" sorusuna, şiirin şuur, ilim, hikmet, fazilet, ilham ve kâbiliyet gibi kavramlarla ilişkisi; şiirde vezin, kafiye ve musiki gibi biçimsel öğelerin işlevi ile mananın rolü üzerinden verdiği cevaplar irdelenecektir.

Bu çalışma ile Mehmet Tevfik Efendi'nin tam anlamıyla poetikasını ortaya koymak hedeflenmemektedir. Fakat poetik unsurların yoğun olarak yer aldığı ve makalemizi sınırlandırdığımız bahsi geçen metin üzerinden Türk şiirinin biçim ve muhteva gibi pek çok yönden başkalaştığı süreçte, Sofuzâde'nin şiire ve şairliğe dair görüşlerine açıklık kazandırmak; böylelikle yirminci yüzyılda yaşamış divan şiirinin son temsilcilerinden biri olarak edebî portresine katkıda bulunmak gaye edinilmiştir.²

1. Sofuzâde Mehmet Tevfik Efendi'nin *Hulviyyât*'i³

Kastamonulu Sofuzâde Mehmet Tevfik Efendi (Safoglu, ö. 1960) gerek *Hulviyyât*'ta⁴ gerekse Milli Kütüphane'de tek nüsha halinde bulunan şiir defterlerinde⁵ kaydedilmiş bin beş yüzden fazla şiiri ile son devrin hem divan hem de halk şairlerinden biri olarak kabul edilmektedir.

¹ M. Seyfettin Özege, *Eski Haflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu* (İstanbul: Fatih Yayınevi, 1973), 2/610.

² Bu çalışma, *Kastamonulu Sofuzâde Mehmet Tevfik Efendi Hayatı, Edebî Şahsiyeti ve Dinî Edebiyatla İlgili Şiirleri* adlı doktora tezimizden bazı ilavelerle üretilmiştir. Bk. Dilek Yılmaz, *Kastamonulu Sofuzâde Mehmet Tevfik Efendi Hayatı, Edebî Şahsiyeti ve Dinî Edebiyatla İlgili Şiirleri* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020).

³ Bu bölüm doktora tezimizden ihtisar edilmiştir. *Hulviyyât*'in içeriği, bölümleri ve Mehmet Tevfik Efendi'nin hayatına dair diğer bilgilerin ayrıntıları için bk. Dilek Yılmaz, *Kastamonulu Sofuzâde Mehmet Tevfik Efendi Hayatı, Edebî Şahsiyeti ve Dinî Edebiyatla İlgili Şiirleri*.

Mehmet Tevfik Efendi, Kastamonu'da Nakşî-Halidî meşayihından Seyyid Ahmed Hicâbî (ö. 1888) tarafından kurulan, ilim ve irfânın temerküz ettiği Merdiye medresesinde ciddiyet ve gayretle derslerine devam ederek hocası Ahmed Mâhîr Efendi'den (ö. 1925) aldığı eğitimin yanında şahsî istidadıyla da dikkatleri üzerine çekmiş ve genç yaştan itibaren Kastamonu'da bir şair olarak tanınmıştır.

Babasının vefatıyla atıldığı yoğun ticarî faaliyetlere, bir iş insanı olarak neredeyse vefatına kadar devam eden Sofuzâde, aynı zamanda ilmî, dinî, irfânî, fikrî ve edebî faaliyetlerle olan münasebetini yaşamı boyunca sıkı tutmuştur. Şiir defterlerinin tetkiki ile görülebileceği üzere Sofuzâde, bütün diğer meşguliyetlerinin yanında, hemen her gün klasik şiirin farklı nazım türlerinde ve halk edebiyatının daha ziyade koşma tarzında şiirler kaleme almış bir şairdir. İbnül Emin Mahmut Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*'nde Sofuzâde'nin sadece erbâb-ı ticaret arasında değil ashâb-ı marifet içinde de emsali az bulunan âlimlerden ve ediplerden biri olduğunu hatta şiirlerinin lafzen ve mânen düzgün olması nedeniyle şairlik iddia edenlerin pek çoğunu meydan-ı sühanda geride bırakacak nitelikte bulunduğunu belirtir.⁶

Hulviyyât, Mehmet Tevfik Efendi'nin 1329/1911 yılında Kastamonu Vilâyet Matbaası tarafından basılan 240 sayfalık eseridir. Şair, gençlik döneminden eserin basım tarihine kadar geçen sürede kaleme aldığı şiirlerini, klasik divan tertibinden bazı noktalarda ayırmak suretiyle bu eserde bir araya getirmiştir.

Eserde şiirlerini genel olarak üç bölümde tedvin eden Sofuzâde, ilk bölümde klasik divan tertibine uygun olarak tevhid, na't ve münâcâtlar ile mi'râciyyeye, dört halife, İslâm ve tarikat büyükleri, hükümdar ve devlet büyükleri için medhiyelere yer vermiştir. İkinci kısım "Gazeliyat" başlığını taşımaktadır. Bu başlık altında ağırlıklı olarak şairin kaleme aldığı gazelleri yer alır. Bununla birlikte müfred, kıt'a, murabba, muhammes, müseddes ve şarkı gibi farklı nazım şekillerindeki şiirleri, şekil yönünden karışık, öte yandan redif ve kafiye düzenine uygun biçimde sıralanmıştır. Bu bölümün sonunda Sofuzâde'nin Sultan III. Murad'ın ve muhtelif divan şairlerinin şiirlerine yaptığı tahmisleri; onları takiben de mesnevileri yer almaktadır. Son kısım ise tarihlerden müteşekkildir. *Hulviyyât*'ta gazel, kaside, musammat, kıt'a, müfred ve şarkı gibi farklı nazım şekillerinde; tevhid, na't, münâcât, mi'râciyye, muharremiyye ve sâkînâme gibi dinî tasavufî türlerle lâ-dinî muhtevada toplam 278 şiir yer almaktadır.

Eserin ön yüzünde, şairin, edebiyatın, milletin ruhunu besleyen bir kaynak ve yüceliğini gösteren bir nişan olduğunu söylediği; bu yolla da edebiyatın, milletin devamını sağlayan önemli bir unsur olduğuna vurgu yaptığı şu beyit göze çarpmaktadır:

Edebiyat mugaddî-i rûh-ı millettir

Edebiyat milletin nişâne-i te'âlîsidir

Sofuzâde, şiir anlayışına, şairliğe ve genel anlamda sanata dair düşüncelerini *Hulviyyât*'ın ön sözü mahiyetinde kaleme aldığı yaklaşık beş sayfalık "İfâde-i Mahsûsa"da paylaşır. Dîbâcede dile getirdiği bu düşünceler, kaleme alındığı dönem itibariyle dikkat çekicidir.

⁴ Süfzâde Mehmet Tevfik, *Hulviyyât* (Kastamonu: Kastamonu Vilâyet Matbaası, 1329).

⁵ Sofuzâde Mehmet Tevfik, *Eş'âr-ı Tevfik* (Ankara: Milli Kütüphane, Yazmalar, 06 Mil Yz-A 9962-1-11).

⁶ İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1969), 3/1893.

Bu önsözün başında, daha önceki yüzyıllarda, dîbâcelerde genellikle görülen besmele, hamdele ve salvele yer almaz. 20. yüzyılda basılan divanlardan Su'ûdü'l Mevlevî'nin (ö. 1948) *Zâdegân*'ının "Mukaddime"sinde⁷ ve Tâhirü'l-Mevlevî (ö. 1951) divanının "İfade"sinde⁸ de bu bölümlerin yer almadığı göze çarpmaktadır.⁹

Mukaddimenin başından sonuna kadar Mehmet Tevfik Efendi, şiirin meselelerine dair görüşlerini izaha çalışır. Metinde kullandığı anlatım dili oldukça geneldir. Kendi şiir anlayışını, mensubu bulunduğu "Doğu" edebiyatı üzerinden dolaylı olarak anlatır. Bir anlamda "Batı"nın tazyiki altında kalan "şiirimizin" varlık nedenini, devrindeki tartışmalara cevap olabilecek nitelikte ortaya koymaya çalışır.

Son sayfada, aslında kendisinin böyle bir eser meydana getirmeyi aklından ve hayalinden geçirmediği halde bir "inkılâb-ı mukaddese" sayesinde kendisinde eser vücuda getirmek için büyük bir şevk ve cesaret bulduğundan bahseder. Âdet olduğu üzere devrinin Osmanlı sultanı V. Mehmet Reşat'ı hürmetle anar.

Sofuzâde, divanını isimlendiren nadir şairlerdendir.¹⁰ "İfade-i Mahsûsa"nın son paragrafında eserin neden *Hulviyyât* ismini aldığını okuyucuyla paylaşmayı tercih etmektedir. Şiirlerinde büyük bir mânevî zevkin bulunduğunu söyleyen Mehmet Tevfik Efendi, bu nedenle kalbî bir tat alınacağı emelinde olduğunu, gerçi kendisi için pek çok hata ve noksana sahip olmakla beraber bu eserin, kemâl ehlinin müdekkik nazarlarında hoş görüleceğini umduğunu belirterek eseri *Hulviyyât* olarak isimlendirdiğini anlatır.¹¹

2. *Hulviyyât*'ta Şiire ve Şairliğe Dair Unsurlar

Klasik Türk şiirinde, doğrudan poetika ismini haiz bir esere tesadüf edilmese de şiire ve şairliğe dair görüşlere, farklı isim ve niteliklerde kaleme alınmış eserlerin içerisinde tesadüf edilebilmektedir.¹² Divanlar da şiire ve şairliğe dair bilgilerin bulunabildiği kaynaklar arasındadır. Bu bilgiler fahriyelere sıkışmış ve abartılmış olmakla beraber dil, vezin ve diğer biçimsel öğelere, devrin şiir ve sanat anlayışına dair izler taşımaktadır. Divanlarda poetik unsurları ihtiva eden en dikkat çekici kısımlardan biri ise dîbâcelerdir.

Dîbâcelerde, "İslâmiyet'ten sonra şiirin ve şairin durumu, vahiy ve ilhamın karşılaştırılması, peygamberle şairin farkı, şairi divan tertibine yönelten âmiller, şairlerin birer tenkit mahiyetinde olan birbirleri hakkındaki telakkileri, özel anekdot ve nakilleri"¹³ ile şairlerin hayatlarına dair muhtasar bilgiler yer almaktadır. Öte yandan klasik şiirimizin bir araya getirildiği çok sayıda divandan sadece az bir kısmında Türkçe dîbâce yer almaktadır.¹⁴ Manzum veya mensur şekilde kaleme alınmış bu dîbâcelerin şairlerin poetikalarına ait dikkate değer ayrıntıları ihtiva ettiği açıktır.

⁷ Necati İşler, *Su'ûdü'l-Mevlevî Hayatı, Eserleri ve Divânı (Zâdegân)* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005), 94-97.

⁸ Tahir Üzgör, *Türkçe Divân Dîbâceleri* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990), 543.

⁹ Bahsi geçen dîbâcelerde, şiire ve şairliğe dair görüşlere yer verilmemiştir.

¹⁰ Üzgör, *Türkçe Divân Dîbâceleri*, 13.

¹¹ Süfzâde, *Hulviyyât*, 6.

¹² Örneğin, Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin Efendi'nin (ö. 1788), *İstîlâhâtü's-Şi'rîye* adlı eserinde aruz vezni, şiir ve şair hakkında bilgilere ulaşmak mümkündür. Bk. Harun Tolasa, "18. YY'da Yazılmış Bir Divan Edebiyatı Terimleri Sözlüğü-Müstakimzâde'nin *İstîlâhâtü's-Şi'rîyesi* II", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 24/0 (Temmuz 2012), 363-380.

¹³ Tahir Üzgör, "Dîbâce", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/278.

¹⁴ Üzgör, *Türkçe Divan Dîbâceleri*, 4.

Mehmet Tevfik Efendi 20. yüzyılda yaşamış velûd bir şair olarak çok sayıda şiir kaleme almış; şiir üzerine çokça düşünmüş ve yazmış bir mütefekkindir. Orhan Okay, *Poetika Dersleri*'nde şiiri üzerinde düşünen ve konuşan bir şairin, inşâ ettiği teori ile sanatının felsefesini de ortaya koyacağını ve böylelikle şiirdeki ustalığına bir meziyet daha ilave etmiş olacağını¹⁵ söylemektedir.

Hemen belirtmek gerekir ki Mehmet Tevfik Efendi "İfade-i Mahsûsa"da "poetika" kelimesini hiç kullanmamıştır. Fakat metnin içeriği mensur poetika niteliği taşıdığı kanaatini güçlendirmektedir. Burada Sofuzâde'nin, şiirin, temel meselelerini, ne olduğunu anlattığı; hatta zaman zaman ne olmadığı üzerinden, tanımlayan bir anlatımla aktardığı görülür. Bu ifadelerin çoğu klasik şairlerin genel düşünceleri olarak telakki edilebilir fakat bu yolla Sofuzâde'nin kendi şiirini tarif ettiği de hatırdadır tutulmalıdır.

Mehmet Tevfik Efendi'nin *Hulviyyât*'ın dîbâcesinde genel anlamda beyâna, şiire ve şairliğe dair unsurlar ile bu alanda serdettiği görüşleri, şu başlıklar altında takip edilebilir:

2.1. Beyân

Mehmet Tevfik Efendi "İfade-i Mahsûsa"ya şu şekilde bir girişle başlar:

"Nâzım-ı defter-i melekût te'âlâ ve tekaddes Hazretleri, kârhâne-i âlemi vücûd-ı Âdem'le ma'mûr ve hilkat-i Âdem'de mevcûd olan mâhiyyât u istidâdâtı kütüb-i semâviyye ile tenvîr ve çehre-i mülkü âsâriyle mübtehic ü mesrûr eylemiştir.

Binâen-alâ-hazâ kaffe-i hissiyât u idrâkâtın menşei insan ve mevlidi kitâb-ı Yezdân ve ale'l-husûs tekmile-yi fazl u irfân ve hâtîme-i vahy-i âsumân olan kitâb-ı hakîm-i Kur'ân-ı Furkân'dır.¹⁶"

Burada, müellif, Cenâb-ı Allah'ın, Hz. Âdem'in varlığı ile dünyayı ma'mûr eylediğini söyler. Yani dünya insanla zenginleşmiş, gelişip güzelleşmiş, yaşam şenliği bir anlamda bu yolla tamamlanmıştır. İnsan, çok sayıda kabiliyetle halk edilmiştir. Sofuzâde, insanoğlunda var edilen bunca kabiliyet ve özelliğin ancak Kur'ân-ı Kerîm'in ışığıyla açığa çıkabileceğine değinir. Çünkü fazilet ve irfânın, hikmetli bilginin, iyiyi kötüden ayırmayı sağlayabilecek erdemın kaynağı, semâvî vahyin sonuncusu Kur'ân'dır.

Sofuzâde, "İfade-i Mahsûsa"nın devamında tüm beşerin kelimâ yeteneği ile yaratıldığını ve beyânın insanlara Allah tarafından öğretildiğini Rahmân sûresinden yaptığı iktibasla dile getirmektedir.¹⁷ İnsanın beyân yeteneğine sahip olması şiir için bir temel teşkil ettiğinden, klasik şairlerimiz tarafından dile getirilen bir konudur. Divanında mensur bir Türkçe dîbâce kaleme alan şair Re'fet de bu bağlamda, Allah teâlanın insanı diğer canlılardan şerefli ve üstün yarattığını Rahmân sûresinden aynı ayet-i celîleyi iktibas ederek anlatmıştır.¹⁸

Mehmet Tevfik Efendi, hüsn-i beyânın ise insanın yapısına yerleştirilen lisanın akılı yoran/zorlayan bir faaliyeti neticesinde tezahür ettiğini söyler. Böylelikle beyânın sadece dilden dökülen bir takım sesler bütünü olmaktan öte düşünme ve anlama çabasının bir tezahürü oluşuna

¹⁵ Orhan Okay, "Necip Fazıl ve Poetika'sı", *Poetika Dersleri* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2019), 139.

¹⁶ Mehmet Tevfik, *Hulviyyât*, 2.

¹⁷ "İnsanı yarattı. Ona beyânı öğretti.", *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, haz. Hayrettin Karaman - Mustafa Çağrıncı vd. (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007), er-Rahmân 55/3-4.

¹⁸ Üzgör, *Türkçe Dîvân Dîbâceleri*, 483.

işaret eder. Bu noktada şair, beyânın önemine vurgu yapar çünkü bütün ilimlerin öğrenilmesi ve öğretilmesi beyâna tâbidir.¹⁹

2.2. Şiir Nedir?

Sofuzâde “hüsn-i beyân ve selâset”in insana, Allah tarafından tevdi edilmiş bir ihsân-ı ilâhî olduğu kanaatindedir. Nitekim divan şairlerinin pek çoğunun ortak kabulü güzel söz söyleyebilmenin, iyi şair olabilmenin, insana yaratıcının hediyesi olduğu yönündedir. Meselâ Sünbülzâde, *Lutfiyye*'sinde oğluna şiire ve şairliğe dair görüşlerini aktarırken şiirin “vehb-i ilâhî” olduğunu dile getirir.²⁰ Ziya Paşa, manzum poetika niteliği gösteren ilk örnek olarak kabul edilen *Harabât Mukaddimesi*'sinde de aynı düşünceyi paylaşır. Mukaddimedede şair olabilmek için gerekli durum ve şartların açıklandığı “Meşrût u Ahvâl-i Şâir” bölümünde, anadan şair doğulduğunu, şair olabilmek için ilk şartın doğuştan gelen kabiliyet olduğunu; Hakk'ın bazı kullarına bu kabiliyeti inayet eylediğini belirtir.²¹

Öte yandan, Allah tarafından insanlara bahşedilen beyân yeteneği nedeniyle Sofuzâde, şiirin “tabiî” olduğunu düşünmektedir. Yani onun için güzel söz söylemek yalnız “iyi şairlere” verilen bir özellik değildir. Bununla beraber tabiîliğin herkesi gerçek manada şair yapmadığının da farkında olan Sofuzâde, şiirin, şuurdan geldiğini göz önüne alarak “anlama, fehm ve idrâk”le²² ilişkisini gösterebilecek nitelikte, lisanın akli zorlayan, yoran bir uğraşısı olduğunu söylemektedir.²³ Bu noktada, İslâm'ın nuruyla aydınlanmış bir idrake vurgu yaparak, fazilet, kemâl, vecd ve hâl imbiğinden süzülen şiirin ayrı bir meziyete sahip olduğunu söyler.²⁴ İşte böyle bir şiir, Mehmet Tevfik Efendi'ye göre, beyânın kemâl noktasına delâlet eder; beyânın kemâline takılmış marifet ve fazilet tâcı gibidir.²⁵

2.2.1. Şiirde Biçim ve Mana

Bahsedildiği üzere Sofuzâde şiirin, insanın sahip olduğu özellikleri bağlamında “tabiî” olduğunu kabul etmektedir. Bu nedenle, cahil kimselerin de şiir söyleyebildiklerini ifade ettikten sonra ne var ki böyle kimselerin şiirlerinin “hiçbir vakitte usâre-i fazl u kemâl ve hulâsa-i vecd ü hâl olan eş'âr u ilâhiyâtın hâiz olduğu meziyeti muhtevî”²⁶ olamayacağını dile getirmektedir.

Bu ifadeden Sofuzâde'nin, insan için tabiî telakki ettiği şiir ile kulağa hoş gelen, güzel söylenmiş, birbirleri ile uyumlu seçilmiş fonetik unsurlarla bezeli, vezinli ve kafiyeli nazmı kastettiği ya da derin manalar ifade etmeyen sadece hissiyata yönelik şiirleri işaret ettiği düşünülebilir. Fakat Sofuzâde'nin her iki durumdaki şiiri de gerçek anlamda “şiir” olarak nitelendirmediğini; şiirde manayı sadece biçimi tamamlayan bir unsur olarak değil nazmı şiir kılan asıl etken şeklinde gördüğü anlaşılıyor.

Bununla beraber Sofuzâde, cahil kimselerin şiir söyleyebileceğinden bahsederken şairlik için doğuştan gelen yeteneği kabul eder ve beraberinde bu yeteneğin ilimle işlenmesinin önemine de dikkatleri çeker. Tabi burada bahsi geçen ilmin hangi vasıflarda olması gerektiği akla ilk gelen

¹⁹ Mehmet Tevfik, *Hulviyyât*, s. 2.

²⁰ Sünbülzâde Vehbî, *Lutfiyye*, sad. Süreyya Ali Beyzâdeoğlu (İstanbul: Bedir Yayınları, 1994), 57.

²¹ Ali İhsan Kolcu, *Ziya Paşa'nın Poetikası* (Erzurum: Salkımsöğüt Yayınları, 2009), 36.

²² Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî* (İstanbul: Alfa Yayıncılık, 1998), 778.

²³ Mehmet Tevfik, *Hulviyyât*, 3.

²⁴ Mehmet Tevfik, *Hulviyyât*, 2-3.

²⁵ Mehmet Tevfik, *Hulviyyât*, 3.

²⁶ Mehmet Tevfik, *Hulviyyât*, 3.

sorudur. Bu durum, Fuzûlî'nin Türkçe divanının dîbâcesinde ömrünü aklî ve naklî ilimleri öğrenerek sarf ettiğine, felsefeden matematiğe faydalı bilgiler edindiğine ve ilimsiz şiiri ruhsuz bedene benzeterek böyle şiirlerden nefret ettiğine²⁷ dair söylediklerini hatırlatır. Ruh ve beden, bu dünya hayatı açısından bakıldığında, biri olmadan diğerrinin anlamını yitirdiği bir ilişkiyi gösterir. Şiirde biçim ve mana arasındaki ilişki, genel olarak Fuzûlî'nin de ifade ettiği bu bağlamda ele alınmıştır. Mehmet Tevfik Efendi'nin de konuya yaklaşımının benzerlik arz ettiği açıktır.

Mehmet Tevfik Efendi'nin Kur'ân-ı Kerîm'in tenviri ile aydınlanmış bir idrakten bahsetmesi²⁸, yukarıda da değinildiği üzere idrakin şiir ile bağıntısı dikkate alındığında kendi düşünce sisteminde ilimden kastının ne olduğunu gösterir niteliktedir. Sofuzâde, İslâm'ın nuruyla aydınlanmış fazilet, kemâl, vecd ve hâl imbiğinden süzülen şiirin yüksek meziyete sahip olduğunu düşünen bir şairdir.²⁹ Bu noktada Kur'ân'ın ışığıyla aydınlanmış bir ilim, Kur'ân'ın nuruyla nurlanmış bir anlayıştan bahseden şairin, meseleyi bununla sınırlandırmayıp “vecd” ve “hâl”i de beraberinde anması, şiirin daha ziyade dünyevî bir tavırla kaleme alınmaya başlandığı bir dönemde dinî esaslara, hikmet ve irfâna ayrıca metafizik atıflı tasavvufî şiire verdiği ehemmiyeti izhar eder tarzdadır.

Öte yandan, Mehmet Tevfik Efendi'nin şiirde mananın değerine bu kadar vurgu yaparken biçim unsurlarını yadsıdığı söylenemez. “İfâde-i Mahsûsa”da aruz vezninin Arap ve Fars şiirindeki yerinden bahsettikten sonra şiirde kullanılan vezin ve kafiyenin insanın nabzıyla, kalp atışlarıyla uyumlu olduğunu, bu uyumun mûsikideki darbelerle/vuruşlarla muvafık olduğunu belirtir.³⁰ Ayrıca bu tarzda yazılan şiirin, “seslerle ve hayatla müellef”³¹ olduğunu söyler.³²

Mutasavvıflar, mûsiki ile ruhanî âlem arasında bir ilişkinin mevcut olduğunu bu nedenle de ruhun zevkli nağmeleri ve birbirleriyle uyumlu ezgileri duyduğunda etkileneceğinden bahsederler.³³ Bu bağlamda ruh için nağmeleri, ruhu mânevî âlemde dolaştırmaya vesile azık ve kanat olarak kabul ederler.³⁴ Klasik medrese tahsili görmüş, Kastamonu'daki yoğun tasavvufî hayatın içinde yer almış; bir dönem Kastamonu Mevlevî dergâhında *Mesnevî-i Şerîf* okutmuş, derin manalarla yüklü *Rubâiyyât'* dan yüz rubâiyi şerh etmiş, sûfî çehrelî bir şair olan Sofuzâde de böyle bir anlayışı benimser; vezin ve kafiyeyi mûsikideki darbelere/vuruşlara ve makamlara benzetir. Yani iki fonetik/işitsel sanat (mûzik ve şiir/edebiyat) arasında doğrudan ilişki kurarak varlık âleminde mevcut olan uyumun, şiir ve mûsiki arasında da var olduğunu; sesler, vuruşlar, makamlar ile kelimeler, vezinler ve kafiyelerin ahenk içinde bulunduğunu belirtir. Bu durumda veznin, kafiyenin ve ses unsurlarının Mehmet Tevfik Efendi'nin şiir anlayışında gerekli ve önemli olduğu anlaşılmaktadır. Aslında Sofuzâde'nin burada

²⁷ Üzgör, *Türkçe Dîvân Dîbâceleri*, 276.

²⁸ Sûfzâde Mehmet Tevfik, *Hulviyyât*, 2.

²⁹ Sûfzâde Mehmet Tevfik, *Hulviyyât*, 2-3.

³⁰ Sûfzâde Mehmet Tevfik, *Hulviyyât*, 4.

³¹ Sûfzâde Mehmet Tevfik, *Hulviyyât*, 4.

³² Mehmet Tevfik Efendi'nin bu sözü ilk bakışta Ahmet Haşim'in şiiri, “sözle mûsiki arasında sözden ziyade mûsikiye yakın” olarak tanımlayışını hatırlatır niteliktedir. Fakat Sofuzâde'nin, çalışmamızın ilerleyen kısımlarında değinildiği üzere, şiirde mûsikiyi, ilmî-dinî kaynaktan süzölmüş manayı tamamlayan bir unsur olarak telakki ettiği anlaşılmaktadır. Ahmet Haşim, *Bütün Şiirleri Piyale/Göl Saatleri/Kitapları Dışındaki Şiirler*, haz. İnci Enginün – Zeynep Kerman (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2013), 62.

³³ Şihabüddin Sühreverdî, *Avarifü'l Meârif*, haz. Abdülvehhab Öztürk (İstanbul: Saadet Yayınları, 2010), 234; İbn-i Arabî, Cenab-ı Hakk'ın “kün/ol” emrini işiten insanın duyduğu güzel sesler ve nağmeler ile İlahî sûretten sâdır olan “Kün” emrini işitmeyi hatırlayıp heyecana kapıldığını, uygulandığını ve yine o emirle yüreğine su serpildiğini ifade etmektedir. bk. İbn-i Arabî, *İlâhî Aşk*, çev. Mahmut Kanık (İstanbul: İnsan Yayınları, 1998), 55.

³⁴ İsmail-i Ankaravî, *er-Risaletü't-Tenzihîyye fi Şe'nîl-Mevlevîyye, İsmail Ankaravî ve Mûsikî Risalesi, Mevlevîlik ve Mûsikî* (Metin ve İnceleme: Bayram Akdoğan) (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2009), 105.

sadece işitsel bir estetikten söz etmediği açıktır. Mesela Tanzimat'la başlayıp 20. yüzyılda daha ziyade tercih edilir hale gelen saf şiirdeki gibi ses ve ahenk unsurları ile okuyucuda yalnızca şiir zevkini arttırmayı amaçlamadığı görülür. Şiiri, tıpkı musiki gibi ruha gıda/şifa vesilesi kabul ettiği söylenebilir. Dolayısıyla şiirde vezin, kafiye ve diğer ahenk öğelerini, eşyanın hakikatini anlatma çabasını bütünleyen, metafizik manada vermek istediği mesajı tamamlayan, insanın ruhî yapısına etki eden psikolojik bir unsur olarak gördüğü düşünülebilir. Bu da hiç şüphesiz Tefvik Efendi'nin, şiirde mana ile birlikte biçimin önemine dair yaptığı bir vurgu olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.2.2. Şiirde Hayal

Taşköprizâde, *Mevzuâtü'l-ulûm*'unda şiiri tanımlarken, hikmet sahipleri için şiirde hayalin yerini, "malûm ola ki 'şiir', hükemâ katında kelâm-ı muhayyeldir; gerek mevzun ve gerek gayr-ı mevzun olsun" şeklinde izah etmiştir.³⁵Mehmet Tefvik Efendi'ye göre de şiir, "hayâlî-i mahz"dır.

"Bir şeyin gerçeği gibi olan veya gerçeğine benzetilen görüntüsü³⁶ anlamına gelen hayâl, gerçeğe benzemekle beraber gerçeğin tamamen aynı değildir. Asılla irtibatlıdır; fakat "ne var olan ne de yok olan; ne bilinen ne de bilinmeyen; ne tasdik ne de inkâr edilen bir şeydir."³⁷ Böylelikle hayâl, ruhânî âlemlerle cismânî âlem arasında kurulu bir köprü gibidir; "iki taraf arasında, her iki tarafın niteliklerine sahip bir ara geçeklik ya da "Berzah"tır."³⁸ Bu nedenle mutasavvıflar manaların önce hayâle nüzûl ettiği ardından da duyular âleminde dile döküldüğünü,³⁹ dolayısıyla hayal âlemi ile şiirsel tahayyül arasında güçlü bir irtibatın mevcudiyetini kabul ederler.⁴⁰ Bu noktada, tasavvufî şiirin doğuşunda âriflerin, duyularını başkalarına doğrudan nakledemeyecekleri ancak benzer şeyleri tecrübeye başlayanlara sembolik olarak aktarabilecekleri kabul edilmiştir.⁴¹ Sembolik anlatımdan sadece aynı duyuları hissetmeye başlayanların anlam çıkarabileceği hatırlandığında Tefvik Efendi'nin, şiir, "hayâlî-i mahzdır." derken kastettiğinin bütün bu sembolik dilin yüklendiği çağrışımlar olduğu daha açık anlaşılmaktadır. Hakikat doğrudan anlatılmaz ama Sofuzâde için Rabbanî ilimlerle mücehhez ârifin kalbindeki ilâhî tecellîlerin tezâhürü olan hayallerden meydana gelen şiir, mecazlar ve remizler vasıtasıyla yine ve yeniden hakikate ulaştıran bir yol olur. Hatta şair, şiirde hayali taşıyan, katmanlı anlatımı kuvvetlendiren mazmunların sahip olduğu önem ve değere "bir hayalde

³⁵ Taşköprizâde Ahmed Efendi, *Mevzuâtü'l-ulûm*, ter. Kemâleddin Mehmet Efendi (İstanbul: İkdâm Matbaası, 1313), 1/244.

³⁶ Mütercim Âsım, *el-Okyanûsu'l-bâsit fi tercemeti'l-Kâmûsu'l-Muhît-Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi*, haz. Mustafa Koç - Eyüp Tanrıverdi (İstanbul: YEK Yayınları, 2014), 5/4476.

³⁷ İbn Arabî, *Fütühât-ı Mekkiye 1-18*, çev. Ekrem Demirli (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2007), 2/420.

³⁸ William, C. Chittick, "İbn Arabî'ye göre Hayal Âlemi ve Şiirsel İmaj", *Varolmanın Boyutları*, çev. Turan Koç (İstanbul: İnsan Yayınları, 1997), 314.

³⁹ İbn Arabî, şair, "hayal âlemi" ve ilhamın ilişkisini şöyle açıklamaktadır: Hz. Peygamber'in miracından hareketle her gök katmanında yer alan peygamberler bulunur. Venüs, Hz. Yusuf'un bulunduğu katmandır. Sâlik, yükselişi sırasında o kata ulaştığında hayal âleminin bilgisini ve hayallerin nasıl yorumlanacağını öğrenir. Ayrıca şairler de ilhamlarını buradan elde ederler. Bk. W. C. Chittick, "İbn Arabî'ye göre Hayal Âlemi ve Şiirsel İmaj", *Varolmanın Boyutları*, 322-323.

Bu konuda ayrıntılı okuma için bk. William C. Chittick, *The Self-Disclosure of God, Principles of Ibn al-Arabî* (New York, USA: State University of New York Press, 1998), 331-370; M. Mustafa Çakmaklıoğlu, "Muhyiddin İbnü'l-Arabî'ye (ö. 638/1240) Göre Hayal ve Düzeyleri", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 4/10 (Ocak-Haziran 2003), 299-329.

⁴⁰ Mahmut Erol Kılıç, *Evvel'e Yolculuk- İrfan, Felsefe, Edebiyat Konuşmaları*, haz. Sadık Yalsızuçanlar (İstanbul: Sûfî Kitap, 2008), 152.

⁴¹ Reynold A. Nicholson, *İslam Süfîleri* (İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1978), 88.

resmedilen suretin mazmununa sahip olan cümleler eğer nesirde bulunursa, onlar da şiir kabul edilmelidir.”⁴² diyerek işarette bulunmuştur.

2.2.3. Şiiri Oluşturan Ana Unsur

Mehmet Tevfik Efendi, şiiri oluşturan ana unsurun “mazmun” olduğunu söyler. Mazmunlar iki farklı kaynaktan doğarlar. Bunlardan ilki beş duyuya dayanan, beş duyudan beslenen maddî hislerdir. Bu tür şiirleri, maddî şiirler olarak isimlendiren şair, onların hissiyatı arttırıp heyecanı yükselterek insanı coşturduğunu kabul etmekle beraber yine de onları, göz alıcı renklerle bezeli, aslında gerçek olmayan, soğuk ve cansız yağlı boya tablolarına benzetir.⁴³ Kendi hissiyatına her şeyden ziyade önem veren gençler, bu tür şiirlerin heveslileridirler. Şair, bu şiirleri de tamamen önemsiz addetmez ve onların da bir hakikate binâen yazılmış olabileceğini belirtir.

Sofuzâde'ye göre mazmunların diğer kaynağı *şuûnât-ı mâneviye*'dir.⁴⁴ Şuûnât-ı mâneviye nev'inden şiirlerde akılları aydınlatan, Rabbanî ilimler ve Kur'ânî idraktır. Bu tür şiirler, maddî şiirler gibi sadece gelip geçici hissiyata, arzulara, heveslere hitap etmezler. Mehmet Tevfik Efendi, bu tür şiirlerin selim tabiatlar için yeterli ve etkili bir terkip olduğunu, hafızayı uyandırdığını, zihni ikaz ettiğini ve ferdin iç dünyasını onararak/iyileştirerek düşüncelerini toplamasına katkı sağladığını; bu sayede kırık bir gönle acil şifa, rahatlık ve huzur kaynağı olabileceğini belirtmektedir.

Burada Sofuzâde'nin, şiir için ana unsur olarak gördüğü mazmunun Rabbanî ilimler ve Kur'ânî idrakten zuhûr etmesiyle şiirin, insanın fikrî ve ruhî yapısı üzerinde önemli bir vazife icra ettiğini düşündüğü anlaşılıyor. *Şuûnât-ı mâneviye* kaynaklı şiirin amacını ve gerekliliğini izaha çalışıyor. Bu kaynaklardan beslenen şiir, bir yandan ferdin zihni yapısını uyarmak, uyandırmak, canlandırmak gibi bir işlev görüyor. Diğer yandan insan psikolojisi üzerinde etkili olarak, manevî yaralarını sarıyor, gönül kırgınlıklarını/kırıklarını onarıyor, şifa, rahatlık ve huzur veriyor. Böylelikle şiirin anlam katmanları, okuyucunun akıl ve gönül dünyası arasındaki irtibatı güçlendiriyor. Şiir, yüce bir amaca aracılık ediyor; Hakk'ı ve hakikati, bir yandan manası ile anlatıyor diğer yandan verdiği mesajın anlaşılabilir olması için insanı, zihnen ve ruhen hazırlıyor.

2.2.4. Şiirin Kaynakları

Hulviyyât'ta genel olarak edebiyatı, “Garp” ve “Şark” olarak iki ana kısma ayıran Mehmet Tevfik Efendi, Edebiyat-ı İslâmiyye'nin Şark edebiyatı içindeki konumundan ve değerinden bahseder. İslâmiyet'in Şark edebiyatını; Hıristiyanlığın ise Garp edebiyatını şekillendirdiğini dile getirdikten sonra “Şark edebiyatının mezâmininin esrâr-ı Kur'âniye” ile meşbû olması sebebiyle Garp edebiyatına kıyasla daha yüksek meziyetlere sahip olduğunu dile getirir.

Arap lisanının belagatte ve fesahatte son derece gelişmiş olmasına rağmen ilahî kelâmın bu lisanı tecdîd eylediğini, böylelikle şiir ve inşânın da bir “yok olmaz şekle/şekl-i lâ-yefnâ”ya büründüğünü ifade eder ve yukarıda da belirtildiği üzere İslam edebiyatında hakikat ve mecazın şiir için önemini tekrarlar.

⁴² Mehmet Tevfik, *Hulviyyât*, 3.

⁴³ Mehmet Tevfik, *Hulviyyât*, 3; Mehmet Tevfik Efendi'nin bu tanımlaması, Platon'un genel manada sanata karşı tutumunu hatırlatır mahiyettedir. Öte yandan mutasavvıflar tarafından kullanılan “ayna” metaforu ile de doğrudan ilişkilidir. Bk. Hasan Yıldız, “Platon'un Devlet Diyalogunda Sanata ve Sanatçıya Bakış Açısı”, *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi* 7/15 (Aralık 2017), 199; Ahmet Ögke, “İbnü'l-Arabî'nin Fusûsu'l-Hikem'inde Ayna Metaforu”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi (İbnü'l-Arabî Özel Sayısı-2)* 10/23 (2009), 75-89.

⁴⁴ Mehmet Tevfik, *Hulviyyât*, 3.

Sofuzâde, "Edebiyat-ı İslâmiyye'de edinilmiş olan esaslara hikemiyât, ahlakiyât, ilâhiyât ve emsâl ü iber gibi ta'dâdî ihâta-i âcizânemden hâric olan şeylerde inzimâm etmekle hâsıl olan servet, Edebiyât-ı Garbiye'den iktibas ve taklîde mahal bırakmamıştır."⁴⁵ demektir. Ona göre İslâmiyet'in getirdiği başta engin hikmet ile fert ve toplum hayatını hemen her alanda eksiksiz inşa eden ahlak anlayışı, Şark edebiyatı içinde ortaya çıkan eserleri zenginleştirmiş, Garp edebiyatından iktibası veya onları taklit etmeyi gereksiz kılmıştır. Böylelikle şair, aslında Tanzimat ile artan Batı hayranlığına ciddi bir eleştiri getirmektedir. İslâmiyet ile aydınlanmış Doğu edebiyatının Batı'dan gelebilecek ister şekli ister fikri olsun herhangi bir unsura ihtiyacı olmadığı kanaatindedir.

Şairin Milli Kütüphane'de bulunan şiir defterlerinden birinde kayıtlı şu paragraf bahsi geçen meseleyi teyit eder mahiyettedir:

"Felâsife-i kadîmenin ve onlardan sonra gelip felsefede ikinci bir yol tâkip edenlerin felsefe-i asılları Resûl-i Ekrem Efendimiz'in bi'set-i seniyyelerinden evvel fezâ-yı hayâlde his ile aramakta oldukları meçhûl hakikatlerin gölgesinden ibâret olup eşî'a-i dîn-i İslâm ile bütün tebârüz etmiş olan o hakikatlerin muvâcehesinde tamâmiyle safsata haline gelmiş olduğu halde onları ta'lîm ü te'allüme çalışmak ihtiyaçtan sâkıt olup da asırların harâb eylediği mebânî-i kadîm enkâzını meydana çıkarmakla ahvâl ü ezmine-i atıkaya dâir malûmat aramak gibi vakti ve nakdi isrâf etmekten başka bir şey değildir."⁴⁶

Bu sözleri ile Sofuzâde, hakikati aramak için kadim filozofların, ekollerin peşine düşmenin, onları öğrenmeye ve öğretmeye çalışmanın, asırların yıkıp harap ettiği enkazı ortaya çıkarmak için vakti ve nakdi israf etmekten başka bir anlam ifade etmediğini dile getirmektedir. Ona göre ne düşüncede ne de yazıda/şiiirde/sanatta İslâm öncesi olan hiçbir şeye gerek yoktur. Çünkü İslâm ile Hz. Peygamber gelmiş; karanlıkta kalan her ne varsa aydınlatmış, hakikati göstermiştir. İslâm'la genişleyen, zenginleşen, yücelen Şark edebiyatı hemen her hususu içine alabilecek kapsamdadır; bu alanda verilen eserler de bunun şahididir. Bu konuda Mehmet Tefvik Efendi, "Hatta itirâf etmeliyiz ki edebiyât-ı İslâmiyye kadar vâsi ve her husûsu câmi olarak tesis etmiş âlemde hiçbir edebiyat görülmemiştir. İşte kütüphanelerimizde mâlî olan âsâr-ı matbûa ve gayr-ı matbûa şahid-i âdildir."⁴⁷ demektir.

Öte yandan Sofuzâde, edebiyatımızın Garp edebiyatının âdeta istilasını altında kalmış olmasına, her iki edebiyatın, onları teşkil eden unsurlarla birlikte çok yönlü araştırılmayışını sebep olarak gösterir. Doğu ve Batı edebiyatını tam anlamıyla ortaya koyacak nitelikte çalışmaların gerçekleştirilmeyişi ve kapsamlı eserlerin ortaya konulamaması, edebiyatımızın Garp edebiyatının nüfuzu altında kalmasına sebep olmuştur.⁴⁸ Yine de maddî şiirlerimizin bir hakikate; manevî şiirlerimizin bir hikmete ulaşmakla ebedî olduğunu ve dünyanın dört bir köşesinde varlık bulabildiğini, bir kıtasının bir sayfayı süslediğini, bir parçasının bir mecelleyi kapladığını ifade eder.⁴⁹ İşte tüm bu nedenlerle şiirimiz ona göre Garp şiirinden farklıdır ve üstündür.

Sonuç

Mehmet Tefvik Efendi, 20. yüzyılda Osmanlı şiir geleneğinin son ve güçlü temsilcilerindendir. Düşünce dünyası İslâm'la şekillenmiş, tasavvufuyla yoğrulmuş Müslüman âlim-şair kişiliği,

⁴⁵ Mehmet Tefvik, *Hulviyyât*, 4.

⁴⁶ Sofi zade Tefvik, *Eş'âr-ı Tefvik*, 06 Mil Yz-A 9962-5.

⁴⁷ Mehmet Tefvik, *Hulviyyât*, 4-5.

⁴⁸ Mehmet Tefvik, *Hulviyyât*, 5.

⁴⁹ Mehmet Tefvik, *Hulviyyât*, 4.

Hulviyyat'taki şiirleri ile beraber "İfade-i Mahsûsa" başlığını verdiği bu dîbâceye baştan sona yansımıştır.

Hulviyyât, şairin divanı niteliğindedir. Yani klasik şiir tarzında kaleme alınmış şiirlerinden müteşekkildir. Bu nedenle eserin başında yer alan dîbâce, "İfade-i Mahsûsa", elbette klasik şiirin kabullerine aykırı değildir. Sofuzâde her ne kadar devrinde süregelen tartışmalara ilişkin soruları metne taşımasa da örtülü olarak bu sorulara yanıtlar vermiştir. Hatta bu önsözle şairin devrinde divan şiirine karşı yükselen seslere rağmen bu tarz şiirin kaynağını, amacını ve gerekliliğini izaha çalıştığı düşünülebilir.

Mehmet Tevfik Efendi'nin, *Hulviyyât*'ın önsözünde, şiirde vezin, kafiye, müzikalite ve anlam gibi pek çok hususa değindiği halde şiir dili konusuna hiç değinmemesi gözden kaçmayan bir noktadır. Tanzimat'tan Cumhuriyet'e ve oradan günümüze sürüp giden dilde sadeleşme meselesinin özellikle yoğun tartışmalara sebep olduğu bir dönemde, bu konudan hiç bahsetmemesi, Türklerin, İslâmiyet'i kabulünden 20. yüzyıla kadar geçen yaklaşık bin yıllık sürede, Arapça ve Farsça'ya dinî, coğrafi ve kültürel unsurlarla bağlı olduklarını düşünüyor olması ile ilişkili görünmektedir. Metinde, şairin, İslâm'la şekillenmiş Doğu'ya yaptığı ısrarlı vurgu böyle bir çıkarımı kolaylaştırmaktadır.

Son olarak Sofuzâde'nin Rabbanî ilimler ve Kur'ânî idrakten zuhûr eden *şuûnât-ı maneviye* kaynaklı şiiri, vezinli ve kafiyeli bir manzume olmaktan öte, ilâhî beyanın rehberliğinde hikmet ve faziletin tebellür ettiği bir sanat olarak telakki ettiği söylenebilir. Bu manada şiir, bir anlamda yüce bir amaca aracılık eder; "hakikati" dile getirmeye vesile olur. Mehmet Tevfik Efendi'ye göre şiir, bir yandan hayal, mecaz ve mazmunlarla perdelediği hakikate işaret ediyor diğer yandan verdiği mesajın anlaşılabilir olması için vezin, kafiye ve mûsiki ile bireyi, muhatabı olduğu hakikate, akıl ve gönül dünyası ile hazır hale getiriyor gibidir.

Kaynakça

- Ahmet Haşim. *Bütün Şiirleri Piyale/Göl Saatleri/Kitapları Dışındaki Şiirler*. haz. İnci Enginün – Zeynep Kerman. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2013.
- Chittick, William, C. "İbn Arabî'ye göre Hayal Âlemi ve Şiirsel İmaj". *Varolmanın Boyutları*. çev. Turan Koç. 307-384. İstanbul: İnsan Yayınları, 1997.
- Chittick, William C. *The Self-Disclosure of God, Principles of Ibn al-Arabî*. New York, USA: State University of New York Press, 1998.
- Çakmaklıoğlu, M. Mustafa. "Muhyiddin İbnü'l-Arabî'ye (ö. 638/1240) Göre Hayal ve Düzeyleri". *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 4/10 (Ocak-Haziran 2003), 299-329.
- İbn Arabî. *İlâhî Aşk*, çev. Mahmut Kanık. İstanbul: İnsan Yayınları, 1998.
- İbn Arabî. *Fütühât-ı Mekkiye*. çev. Ekrem Demirli. 18 Cilt. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2007.
- İnal, İbnülemin Mahmut Kemal. *Son Asır Türk Şairleri*. 3 Cilt. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1969.
- İsmail-i Ankaravî. *er-Risaletü't-tenzîhiyye fi şe'nîl-Mevleviyye, İsmail Ankaravî ve Mûsikî Risalesi, Mevlevîlik ve Mûsikî* (Metin ve İnceleme: Bayram Akdoğan) İstanbul: Rağbet Yayınları, 2009.
- İşler, Necati. *Su'ûdü'l-Mevlevî Hayatı, Eserleri ve Dîvânı (Zâdegân)*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005.
- Kılıç, Mahmut Erol. *Evvâl'e Yolculuk - İrfan, Felsefe, Edebiyat Konuşmaları*. haz. Sadık Yalsızuçanlar. İstanbul: Sûfî Kitap, 2008.

- Kolcu, Ali İhsan. *Ziya Paşa'nın Poetikası*. Erzurum: Salkımsöğüt Yayınları, 2009.
- Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*. haz. Hayrettin Karaman - Mustafa Çağrı vd. 5 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007.
- Mütercim Âsım, *el-Okyanûsu'l-bâsit fi tercemeti'l-Kâmûsu'l-Muhît-Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi*, haz. Mustafa Koç-Eyüp Tanrıverdi. 6 Cilt. İstanbul: YEK Yayınları, 2014.
- Nicholson, Reynold A. *İslam Süfileri*. İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1978.
- Okay, Orhan. "Necip Fazıl ve Poetika'sı", *Poetika Dersleri*. 131-197. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2019.
- Ögke, Ahmet. "İbnü'l-Arabî'nin Fusûsu'l-Hikem'inde Ayna Metaforu". *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi (İbnü'l-Arabî Özel Sayısı-2)* 10/23 (2009), 75-89.
- Özege, M. Seyfettin. *Eski Hafilerle Basılmış Türkçe Eserler Katalogu*. 5 Cilt. İstanbul: Fatih Yayınevi, 1971-1979.
- Sofî zade Tevfik, *Eş'âr-ı Tevfik*. Ankara: Milli Kütüphane, Yazmalar, 06 Mil Yz-A 9962-1-11.
- Sûfîzâde Mehmet Tevfik. *Hulviyyât*. Kastamonu: Kastamonu Vilâyet Matbaası, 1329.
- Sünbülzâde Vehbî. *Lutfiyye*, sad. Süreyya Ali Beyzâdeoğlu. İstanbul: Bedir Yayınları, 1994.
- Şemseddin Sâmî. *Kâmûs-ı Türkî*. İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım, 1998.
- Taşköprizâde Ahmed Efendi. *Mevzuâtü'l-ulûm*. ter. Kemâleddin Mehmet Efendi. 2 Cilt. İstanbul: İkdâm Matbaası, 1313.
- Tolasa, Harun. "18. YY'da Yazılmış Bir Divan Edebiyatı Terimleri Sözlüğü-Müstakimzâde'nin *İstîlâhâtü's-Şî'rîyesi II*". *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 24/0 (Temmuz 2012), 363-380.
- Üzgör, Tahir. *Türkçe Dîvân Dîbâceleri*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990.
- Üzgör, Tahir. "Dîbâce". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/278. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Yıldız, Hasan. "Platon'un Devlet Diyalogunda Sanata ve Sanatçıya Bakış Açısı". *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi* 7/15 (Aralık 2017), 199-210.
- Yılmaz, Dilek. *Kastamonulu Sofuzâde Mehmet Tevfik Efendi Hayatı, Edebî Şahsiyeti ve Dinî Edebiyatla İlgili Şiirleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020.